

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ З КВАНТИТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Стаття присвячена з'ясуванню структурно-семантичних та функціональних ознак складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядна частина яких оформлена не допустовими сполучниками, а сполученням займенника з кількісним значенням *скільки* з часткою *не*, яка має підсилювальне значення, чи поєднанням сполучника-частки *хоч* з тим же займенником *скільки*. Для вираження умовно-допустового значення підрядної частини таких конструкцій сполучні засоби обох видів можуть бути ускладнені часткою *б (би)*: *скільки б не, хоч би скільки*.

Ключові слова: складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, сполучні засоби, допустово-протиставні відношення, семантико-синтаксична структура, інтенсивність.

Метою статті є з'ясування структурно-семантичних особливостей складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики з квантитативним значенням, дослідження взаємної дистрибуції видо-часових та способових дієслівних форм присудків у головній та залежній частинах цих складних речень, а також визначення додаткових семантичних відтінків у допустово-протиставних реченнях.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю дослідження синтаксичних зв'язків та засобів вираження інтенсивних допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень у межах функціональних типів указаних речень.

Розглядові питань, пов'язаних з аналізом цих конструкцій, присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Однак до сьогодні граматичні й семантичні особливості цих конструкцій не отримали єдиного, загально визнаного тлумачення, що можна пояснити не тільки складністю семантичної структури речень, специфічною системою сполучних засобів, а й різноспрямованістю лінгвістичних досліджень. Більшість граматистів (Л. А. Булаховський, О. М. Гвоздев, А. Г. Кващук, Б. М. Кулик, Н. П. Перфільєва та інші) складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики тлумачать як узагальнено-допустові (особлива група складних допустових речень), відносні (Л. С. Естріна, Л. Є. Осипова) чи відносно-узагальнювальні (Р. М. Докучаєва). Н. О. Андрамонова, О. Г. Руднев указують на багатогранність таких конструкцій і на те, що вони займають перехідне місце в системі сурядності-підрядності. Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики кваліфікують як особливі, універсальні допустові В. С. Храковський та М. В. Ляпон.

Сполучні засоби, що організують складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, отримали різні назви у лінгвістичних працях. Такі слова української мови, як *скільки не, як не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не* Л. А. Булаховський кваліфікує як сполучники, Б. М. Кулик – як сполучні слова, А. Г. Кашук – як сполучні з'єднання, І. Г. Чередниченко – як словосполучення підрядності, К. Г. Городенська – як сполучнослівні єдності. Ці специфічні сполучні засоби є виразниками особливих семантико-синтаксичних відношень між частинами складнопідрядних речень – інтенсивних допустових, чим і привертають увагу дослідників. На позначення сполучних засобів складнопідрядних інтенсивних допустово-протиставних речень у роботі запропоновано термін *концесивний транслятив*.

Концесивний транслятив (від лат. *concessio* – допустовий, *translatio* – перенесення) – це компонент формально-граматичної структури складнопідрядного речення, що виражає семантику допустово-протиставних відношень у граматичній структурі речення, передаючи інтенсивність взаємовпливу двох контрастних позамовних ситуацій. Він є логічним стрижнем допустово-протиставної конструкції (на цей компонент у реченні падає логічний наголос).

Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики із квантитативним значенням репрезентовані конструкціями, оформленими сполученням займенника з кількісним значенням *скільки* з часткою *не* – *скільки не*, а також сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) з тим же займенником – *хоч скільки*.

За визначенням К. Г. Городенської, *скільки не* – сполучнослівна єдність, що поєднує підрядну допустову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком, указуючи на те, що крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи появу стану в головній частині [3, с.209].

Займенник *скільки* з часткою *не*, будучи членом підрядної предикативної одиниці, відповідно до своєї категорійної семантики вказує на вищий ступінь вияву міри кількості дії,

ознаки [12, с.61-62]. Однак загальний зміст синтаксичної конструкції заперечує важливість будь-якої кількісної ознаки, навіть найвищого ступеня її інтенсивності, напр.: *Кажуть, у степу з криниці скільки не пий, однак дна не дістанеш* (Нар. тв.). *Скільки б людина не жила на світі, скільки б не мандрувала по краях дивних і прекрасних, а завжди її тягне додому... помирати!* (Р. Іваничук).

Сполучення як не у значенні тривалості дії в поєднанні з прислівниками зі значенням тривалості, кількості (довго, багато тощо) може вживатися замість скільки не, напр.: *Скільки не йдеш – і перед тобою, і за тобою плачуть зерном степи* (М. Стельмах). *Як довго не йдеш – і перед тобою, і за тобою плачуть зерном степи.*

Почасти сполучні засоби допустової підрядної частини *скільки не (хоч скільки)* та *як не (хоч як)*, виражаючи різні параметри узагальнення, а саме: квантитативний та якісний, уживаються в одному реченні, в такий спосіб збільшуючи ступінь інтенсивності, напр.: *Бо батько — то таки батько, і хоч скільки там зібралось у ньому образ на сина, хоч як мучиться за синову поведінку, та все ж із своєї, з отецької, душі його він не викине — така вже, мабуть, доля батьків* (О. Гончар).

Концесивний транслятив *скільки не*, крім допустового значення, виражає і зміст надзвичайно тривалого перебігу дії в часі чи неоднократності здійснення події, які можуть бути виражені словами дуже довго (багато разів), напр.: *Скільки я не просив її не плакати, все одно сльози текли по її щоках. Хоч я дуже довго (багато разів) просив її не плакати, все одно сльози текли по її щоках.*

Важливу роль у вираженні допустово-протиставного значення складнопідрядних речень, частини яких оформлені концесивними транслятивами *скільки не*, *хоч скільки*, відіграє їх лексичне наповнення.

У залежній частині таких конструкцій можуть уживатися дієслова або інші предикативні слова, які вказують на ознаки чи дії, що допускають при своєму здійсненні значне перевищення умовної норми, а також здатні до ітерації. Зазвичай це дієслова таких лексико-семантичних груп:

- мислення: *Ремісники в поезії, скільки б вони не придумували рим і положень, завжди стоятимуть за тисячі кілометрів від поезії* (П. Тичина);

- навчання: *Пантелій, хоч скільки привчав його пресвітер Ларивон до послушності й поштивості, совався перед князем, нудився, не любив повчань...* (П. Загребельний);

- інформування: *І хоч скільки нагадувалось йому про умовність роботи, що це ж таки повинно бути всього-на-всього кафе для відпочинку, харчувальний заклад, але цей, практичний бік справи для Ягнича, здається, зовсім не був головним: вірний собі, він твердо намислив витворити те, що намислив* (О. Гончар);

- спрямування дії: *А жати було нікому. Бо народ страшно вирідів. Скільки ж не косили ті, що вижили, — не могли впоратися навіть з малою частиною. Зерно обсипалося* (В. Барка);

- можливості і наміру: *В цьому було щось абсолютне неприйнятне для неї (Тані). Ні, чекатиме, чекатиме, скільки б не довелось* (О. Гончар). *В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагавсь, як не дразнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила* (О. Довженко);

- прохання і примусу: *Але скільки не вмовляє Марія, Романьо далі не подужає такої мудрості* (У. Самчук). *Володько знає, що мама переховують там якісь старі книжки і папери, ніхто не знає, що то за книжки і для чого вони там ховаються але вони там були, і скільки Володько не просив, скільки не молив, щоб йому то показали, мати все мала одну відповідь:*

— *Як підростеш — дістанеш! — І це все* (У. Самчук);

- впливу на об'єкт: *Всіх із заводу гнали після роботи ще і додатково працювати цілий вечір на полі. А в робітників і так на піджаках сіль залягла: з поту, бо душно на заводі і робота дуже важка. Зверху того, мусять воду тягати з канав та басейнів або привозних баків — поливати городину. Скільки не поливали, нічого з того не виходило* (В. Барка);

- волевиявлення: *Біля самих ілюмінаторів вирує каламуть, обтікає нас темно-сиве клубовиння, є щось аж моторошне в цьому хаосі вируючих присмерків, що їм, здається, й кінця не буде, здається, скільки не пниш з натужним ревінням угору, ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...* (О. Гончар);

- часових меж: *Може, вдруге справді такого не буває. Бо хоч скільки льотних годин після того провів у повітрі, однак те, що звідав у своєму першому небі, так більше й не повторилось...* (О. Гончар);

- пересування: *Ах, нащо він так любить!.. **Скільки не поїде** до міста, ніколи без гостинця не вернеться. Доглядає, як малу дитину (У. Самчук). Повінь сонця розлилась, а десь аж на обрії знову з'явився собор. Зуміли ж отак поставити! **Скільки не їхатимеш** тепер, аж до самих плавнів, все він буде тобі перед очима (О. Гончар).*

У залежній частині цих синтаксичних конструкцій може також уживатися дієслово-зв'язка *бути* переважно в формі минулого часу, напр.: **Скільки в неї (Мариньки) було** хітанок (гойдалок) по всіх їхніх безмежних горах – **а** говорить з нею одна, оця, що тепер коло хати (М. Магіос). **Скільки б не були** при власті злодюги і брехуни — кінець їм надійде. Ви, діти, мусите все кинути, а вибороть право своє (У. Самчук).

У реченнях: *Бо батько — то таки батько, і хоч скільки там зібралось у ньому образ на сина, хоч як мучиться за синову поведінку, **та все ж** із своєї, з отецької, душі його він не викине — така вже, мабуть, доля батьків (О. Гончар); Чому, хоч стільки ж зустрічалося дівчат, і ніби ж гарних, **але** жодна не вивела з рівноваги, а це безкокетне, смагляве, зеленооке дівчисько пройняло тебе поглядом чародійниці, світлом налило тобі душу, надало снаги, сп'янило радістю, квітом розквітло тобі життя!* (О. Гончар) йдеться не про надзвичайно тривалий перебіг дії в часі, виражений у залежній частині, а про дуже велику кількість суб'єктів чи об'єктів залежної частини.

Конструкції зі словами *скільки не*, хоч *скільки* трапляються в різних варіантах, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення: головній і залежній. Серед складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлених сполученнями *скільки (би) не*, хоч *(би) скільки*, – підрядні імперативного типу, індикативні та кон'юнктивні структури.

Дійсний спосіб дієслова-присудка поширює значення індиферентності до всього, що є, було і буде, тобто співвідносить зміст речень з певним часовим планом. У складних конструкціях зі сполученнями *скільки не*, хоч *скільки* присудки можуть бути у формах минулого часу, напр.: Але *скільки Білан не брижив зморшками чоло*, не міг пригадати доярки Наталки, в чийй хаті пив воду три роки тому (О. Гончар); теперішнього часу, напр.: Ці статuti наганяють на мене якийсь, ну, просто містичний жах. Вони написані ніби санскритом: *скільки не розшифрую* — ніяк не доберусь глузду (О. Гончар); майбутнього, напр.: Зостались позаду корпуси нового житлового масиву, і попросторішало одразу. В усі краї видно далеко. Повінь сонця розлилась, а десь аж на обрії знову з'явився собор. Зуміли ж отак поставити! *Скільки не їхатимеш* тепер, аж до самих плавнів, все він буде тобі перед очима (О. Гончар).

Домінантною є форма минулого часу, причому недоконаний вид переважає над доконаним, напр.: *Володько вже чув, що по тих дротах “шлють телеграми”, і йому дуже кортіло побачити, як то ті телеграми біжать по них. Але скільки він не задирав голову, скільки не дивився, йому не пощастило побачити ані одної такої штуки. Дуже шкода. Тепер саме ніхто, видно, не слав телеграм* (У. Самчук).

Форми умовного способу дієслів-присудків у підрядній частині поширюють значення узагальнення, індиферентності не лише на все, що реально існує, але й на все потенційно можливе, навіть малоймовірне. При цьому присудок головної частини найчастіше вжито у формі теперішнього або майбутнього часу, напр.: *Їхати до міста — для Володька найбільша радість. Скільки б разів не їхав батько до Мизоча, Володько завжди “канючить”, щоб і його взяли* (У. Самчук).

У кон'юнктивних конструкціях функціонують дієслова-присудки як доконаного, так і недоконаного виду, однак, як і в індикативних, форми недоконаного виду домінують над формами доконаного виду, напр.: *Скільки б не судилося страждати, Все одно благословлю завжди День, коли мене родила мати Для життя, для щастя, для біди* (В. Симоненко). Коли грають у шахи справжні майстри, *скільки б людей не спостерігало за грою, у залі стоїть напружена тиша* (А. Коваль). Такі конструкції набувають виразного умовно-допустового значення.

Форми імператива, що зорієнтовані переважно на узагальнену особу, підкреслюють те, що вибір будь-якого ступеня інтенсивності дії чи стану, навіть найвищого, не буде перешкодою для того, щоб відбулася дія головного речення, напр.: *Скільки вовка не годуй, він все одно на ліс поглядає* (Нар. тв.). Бігли під гору, як могли. Душно. Обличчя розбарвились нарожево. Сині очі такі ж, як і небо. Піт на чолі, на носі... Фу!.. *Скільки не втирай рукавом, сочиться, мов з розсохлої бочівки* (У. Самчук). З формами наказового способу дієслів-присудків підрядної частини співвідносні дієслова теперішнього або майбутнього часу присудка головної частини, напр.: Все далі й далі від возів наші корови та коні, а слідом за ними віддаляємось і ми, пастушата. От де

розкіш! Здається, скільки не йди, все будуть трави й трави, гадюк нема, і нічого тобі не страшно... (О. Гончар).

Дієслова-присудки допустової частини у формі наказового способу мають узагальнено-особове значення, і підрядна частина речення, маючи загальне значення, розширює можливості взаємодії з більшою кількістю головних частин різної семантики, від чого сила зв'язку між головною та підрядною частинами речення послаблюється, напр.: *Люди гинуть за метал. Колись гинули за жовтий, а в нас за чорний. Де ще так вичавлюють, як на металургійному? Скільки не давай, усе мало, усе женуть, усе штурмівицина. Давай норму, давай дві, а жити коли?* (О. Гончар). *Піднявся (Мирон Данилович), трохи вкріплений, пожував дріб'язку з макухи — все-таки поживність, хоч і недобре після неї, скільки не запивай юшкою* (В. Барка). *Надто добре знав він ту пунху з її невпинним западанням донизу, знав, що, хоч скільки кружляй по ній, рано чи пізно викине вона тебе з своєї притаєності і опинишся ти там, звідки починав мандри, звідки вступав в урочисте царство лісу* (П. Загребельний).

У підрядному допустовому реченні з компонентом *скільки не* (хоч скільки) може бути кілька однорідних присудків. При цьому *скільки не* (хоч скільки) може повторюватися чи не повторюватися перед кожним з них. Нанизування однорідних присудків зі сполучними засобами посилює активність змісту, вираженого в підрядній частині, напр.: *Хоч скільки сперечалися, сварилися друзі, доходило й до бійки, проте в найвідповідальніші моменти завжди підтримували один одного* (З газети).

Часто нарощення експресії здійснюється іншими засобами — окремими частинами складного речення, поєднаними безсполучниковим зв'язком. Інтенсивність досягається і через повтори сполучного засобу *скільки не* у допустовій частині, напр.: *Скільки горя не зазнав я, скільки сліз я не пролив, скільки гір не перезнав я, скільки вод не переплив, - шлях тяжкий був!* (П. Тичина). *А що ж, дитино, більше? Хліб, до хліба, тепло, дітки. А що ще? Хіба ж краще у нас? Скільки не жий, скільки не працюй, а найми — найми* (У. Самчук). Повтор у таких конструкціях є виразним засобом вираження експресивності висловлювання.

В українській мові функціонують речення, у яких посилення до відносного прислівника *скільки* формально не виражене, а інтенсивність створюється переважно наголошуванням присудка та прислівника, напр.: *І от скільки років промайнуло з того часу, скільки пережито, скільки разів її Григорів стрічав смерть і скільки разів сам когось карав нею, але очі в нього залишилися такими ж, як у дитинстві* (М. Стельмах).

Окремої уваги заслуговують фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики з компонентом *скільки*, що утворилися на основі підрядних речень найвищого ступеня узагальнення, напр.: *На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою* (М. Коцюбинський). *Поле – що безкрає море – скільки зглянеш – розіслало зелений килим, аж сміється в очах* (Панас Мирний). Синтаксично зв'язані конструкції виконують функцію вставних речень і допустово-протиставні відношення між компонентами таких речень слабші, ніж між частинами складнопідрядного речення.

Отже, складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики з квантитативним значенням, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *скільки не, скільки би не; хоч скільки, хоч би скільки*, є різновидом допустово-протиставних синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності в сучасній українській мові. Допустові відношення в таких синтаксичних одиницях є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення займенника *скільки*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андромонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке / Наталия Алексеевна Андромонова. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. — 175 с.
2. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. — Ч. II. Синтаксис / Александр Николаевич Гвоздев. — М. : Учпедгиз, 1958. — 302 с.
3. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Григорівна Городенська. — Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. — 340 с.
4. Докучаева Р. М. Относительно-обобщительные сложноподчиненные предложения в современном русском литературном языке: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. М. Докучаева. — М, 1973. — 24 с.
5. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Анатолій Гурович Кващук. — Станіслав, 1959. — 268 с.

6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / Б. М. Кулик. — К. : Рад. школа, 1965. — Ч. 2. — 283 с.
7. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського : В 2 т. — К. : Рад. школа, 1951. — Т. 2. — 407 с.
8. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст : К типологии внутритекстовых отношений / Майя Валентиновна Ляпон. — М. : Наука, 1986. — 201 с.
9. Осипова Л. Е. О значении относительных конструкций с частицей ни / Л. Е. Осипова // Синтаксис сложного предложения : Межвуз. темат. сб. — Калинин : КГУ, 1978. — С. 60—76.
10. Перфильева Н. П. Уступительно-противительные конструкции с двусторонней связью в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. П. Перфильева. — Томск, 1984. — 22 с.
11. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / Алексей Георгиевич Руднев. — М. : Высшая школа, 1968. — 320 с.
12. Теремова Р. М. Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке / Римма Михайловна Теремова. — Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1986. — 75 с.
13. Храковский В. С. Универсальные уступительные конструкции / В. С. Храковский // Вопросы языкознания. — 1999. — № 1. — С. 103—122.
14. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / Іван Григорович Чередниченко. — Чернівці, 1959. — 134 с.
15. Эстрина Л. С. Выражение уступительных отношений в сложных предложениях с относительным подчинением / Л. С. Эстрина // Вопросы синтаксиса русского языка. — Калуга, 1969. — С. 142—148.

Статья посвящена выяснению структурно-семантических и функциональных признаков сложноподчиненных конструкций интенсивной уступительно-противительной семантики, подчиненная часть которых оформлена не уступительными союзами, а сочетанием местоимения с количественным значением *сколько* с частицей *не*, которая имеет усилительное значение, или сочетанием союза-частицы *хоть* с тем же местоимением *сколько*. Для выражения условно-уступительного значения подчиненной части таких конструкций соединительные средства обоих видов могут быть осложнены частицей *бы* (*б*): сколько бы ни, сколько бы.

Ключевые слова: сложные конструкции интенсивной уступительно-противительной семантики, соединительные средства, уступительно-противительные отношения, семантико-синтаксическая структура, интенсивность.

This article is devoted to elucidate peculiarities of the semantic and function structure of the complex constructions of intensive concessive and adversative relations, to research the mutual distribution of predicates' verbal forms at the main and dependent parts of sentences. Pronoun „скільки” with particle „не” or „хоч” are the conjunction means in these sentences.

Key words: complex constructions of intensive concessive and adversative semantics, conjunction means, concessive and adversative relations, semantic and syntactical structure, intensity.